

Alicja Nowak

(Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa)

KORESPONDENCJA MINISTERSTWA WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO Z AUSTRO-WĘGIERSKIMI WŁADZAMI OKUPACYJNYMI W SPRAWIE PRZEJĘCIA ARCHIWALIÓW POZOSTAWIONYCH PRZEZ URZĘDY ROSYJSKIE (MARZEC–LIPIEC 1918)

W wyniku wiosenno-letniej ofensywy 1915 r. wojska państw centralnych zajęły tereny Królestwa Polskiego¹. Rosyjskie urzędy w dużym pośpiechu ewakuowane były w głąb Rosji. Urzędnicy zabrali ze sobą jedynie część najważniejszych, z punktu widzenia rosyjskich władz, dokumentów niezbędnych do kontynuowania działalności urzędów oraz najcenniejsze pod względem historycznym archiwalia. Wśród nich znalazły się materiały Rady Stanu, Rady Ministrów, Rady Najwyższej Tymczasowej Księstwa Warszawskiego, Kancelarii senatora Nowosilcowa i Kancelarii wielkiego księcia Konstantego, Rady Stanu, część akt Rady Administracyjnej, akta Komisji Śledczych — stałej i tymczasowej, Zarządu Generał-Policmajstra, Kancelarii Generał-Gubernatora Warszawskiego i innych².

Na terytorium zajęтым przez wojska państw centralnych powstały dwie strefy okupacyjne: większa — niemiecka, ze stolicą w Warszawie i mniejsza — austro-węgierska, ze stolicą początkowo w Kielcach, następnie w Lublinie³. Warszawa została zajęta przez Niemców 5 VIII 1915 r. Znajdowały się w niej najważniejsze polskie archiwa i registratury władz rosyjskich⁴. Po opuszczeniu Warszawy przez rosyjskich urzędników Centralny Komitet Obywatelski

---

¹ K. Grzybowski, *Historia państwa i prawa Polski*, t. 4: *Od uwłaszczenia do odrodzenia Państwa*, uzup. i przygotowali do druku J. Bardach, S. Grodziski, M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1982, s. 635.

² *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. 2: *Epoka porozbiorowa*, red. F. Ramotowska, Warszawa 1998, s. XXIX.

³ K. Grzybowski, op. cit., t. 4, s. 635, 638.

⁴ A. Rybarski, *Centralny zarząd archiwalny w odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej*, „Archeion”, t. 1, 1927, s. 3.

(CKO)⁵ przejął opiekę nad porzuconymi archiwami⁶. Jednak po kilku miesiącach, pomimo starań o przejęcie archiwów warszawskich, podjętych przez współpracujących z CKO polskich archiwistów i historyków, znalazły się one w gestii niemieckiego Zarządu Archiwalnego⁷. Na jego czele stanął Adolf Warschauer⁸, personel archiwów pozostał jednak w niemal niezmiennym składzie. Zarząd Archiwów podjął prace zmierzające do ustalenia, które z materiałów, przechowywanych przez warszawskie archiwa, mogą mieć znaczenie dla historii Niemiec. Równolegle podobne badania prowadzono w celu określenia archiwaliów szczególnie cennych dla dziejów Austrii. Intensywną inwentaryzację tzw. akt popruskich (czyli dokumentów wytworzonych przez władze na terenach II i III zaboru pruskiego, określanych mianem Prus Południowych i Prus Nowoschodnich) prowadzono pod kierunkiem Warschauera do końca I wojny światowej⁹. Szef niemieckiego Zarządu Archiwalnego interesował się jednak także losem akt innej proveniencji. Gdy dowiedział się o braku dbałości wielu lokalnych dowódców niemieckich w stosunku do akt wytworzonych przez rosyjskie władze zaborcze, zwrócił się do generał-gubernatora warszawskiego Hansa von Beselera o interwencję. Ten 3 IV 1916 r. wydał władzom cywilnym i komendom wojskowym w Warszawie i na prowincji rozkaz nakazujący ochronę akt pozostawionych przez Rosjan¹⁰.

Na terenach okupowanych przez wojska austriackie archiwalia początkowo pozostały zaniedbane. Dotyczyło to nawet akt tak ważnych instytucji, jak urzędy gubernialne. Pozostawione bez nadzoru ulegały zniszczeniu, a w skrajnych przypadkach przekazywane były na makulaturę bez pobieżnego choćby rozpoznania i oceny ich wartości. Apele krakowskiej Akademii Umiejętności i Wiedeńskiej Rady Archiwalnej z 1915 r. nie odnosiły skutku. Dopiero rok później generalny gubernator lubelski zgodził się na powołanie Referatu Archiwalnego

⁵ Centralny Komitet Obywatelski w Warszawie stał na czele sieci apolitycznych Komitetów Obywatelskich, które od początku wojny powstawały w wielu miastach Królestwa Polskiego (łącznie było ich 57). Początkowo tworzone je w celu niesienia pomocy uchodźcom z terenów objętych działaniami wojennymi oraz zapewnienia opieki nad rodzinami zmobilizowanych żołnierzy. Pracami komitetów kierował przedstawiciel rosyjskiej administracji. Lokalnie komitety rozszerzały zakres działania, stając się swego rodzaju miejskimi samorządami. Władze niemieckie na okupowanych terenach Królestwa Polskiego rozwiązały istniejące Komitety Obywatelskie, łącznie z Centralnym, uważając że Komitety usiłują tworzyć organy władzy państwowej. Na ich miejsce Niemcy powołali Radę Główną Opiekuńczą. K. Grzybowski, op. cit., t. 4, s. 641, 659–660.

⁶ P. Bańkowski, *Pół wieku odrodzonych polskich archiwów państwowych*, „Archeion”, t. 51, 1969, s. 7.

⁷ I. Mamczak-Gadkowska, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej*, Poznań 2006, s. 37.

⁸ Adolf Warschauer (1855–1930), niemiecki historyk i archiwista; specjalizował się w dziejach Poznania i Wielkopolski. Od 1912 r. dyrektor archiwum państwowego w Gdańsku, w latach 1915–1918 dyrektor Zarządu Archiwalnego przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim.

⁹ I. Mamczak-Gadkowska, op. cit., s. 37–39. Wyniki swych badań A. Warschauer opublikował w dwutomowym wydawnictwie pt. *Die preußischen Registraturen in den polnischen Staatsarchiven*, H. 1: *Die Geschichte der preußischen Registraturen*; H. 2: *Der Bestand der Berliner Zentralregistraturen*, Warschau 1918.

¹⁰ Rola Warschauera w ratowaniu akt ważnych dla dziejów polskich oceniana jest pozytywnie. Wyjątek stanowią jego starania zmierzające do wyselekcjonowania akt popruskich. I. Mamczak-Gadkowska, op. cit., s. 39.

przy Krajowym Komisariacie Cywilnym. Wówczas niszczenie akt — zarówno celowe jak i nieumyślne — zostało zahamowane¹¹.

Po wydaniu przez władze państw centralnych Aktu 5 listopada 1916 r. powstał klimat sprzyjający dalszym staraniom o ocalenie akt ważnych dla dziejów Polski¹². Administracja polska już od początku 1917 r. zaczęła budowę struktur państwowych. W kwietniu 1917 r. Departament Spraw Politycznych Tymczasowej Rady Stanu (TRS) powołał do życia Komisję Archiwalną TRS, na czele której stanął Marceli Handelsman¹³. Zakres zadań, jaki stał przed komisją, był bardzo szeroki: rejestracja archiwaliów, przygotowania do rewindykacji, opracowanie projektu ustawy archiwalnej. We wrześniu 1917 r. ukazał się patent o powołaniu do życia Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego. Od października działała polska administracja szkolna. Sprawy archiwalne znalazły się w zakresie kompetencji władz oświatowych. Zostało to potwierdzone także w wydanym 3 I 1918 r. „Dekrecie o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim”¹⁴. W punkcie 26 dekretu zarząd nad archiwami powierzono Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP)¹⁵. Minister kierujący tym resortem, Antoni Ponikowski¹⁶, utworzył w styczniu 1918 r. specjalny referat do spraw archiwalnych, a jego prowadzenie powierzył Stefanowi Ehrenkreutzowi¹⁷. W lutym tego roku referat podniesiono do rangi wydziału (Wydział Archiwów Państwowych), w którym już wkrótce pracowały cztery osoby. Rozpoczęto prace nad budową polskiej służby archiwalnej. Przed wydziałem stanęły dwa główne zadania: opracowanie ustawy archiwalnej oraz przejęcie archiwaliów od władz okupacyjnych — niemieckich i austro-węgierskich. Organizację archiwów państwowych i opiekę nad archiwaliami regulował reskrypt Rady Regencyjnej z 31 VII 1918 r. Drugie z zadań Wydział Archiwów Państwowych zaczął realizować bezzwłocznie po jego utworzeniu. Na posiedzeniu 1 III 1918 r. rząd zdecydował o wystąpieniu z wnioskiem do władz okupacyjnych o przekazanie archiwów państwowych pod pieczę MWRiOP¹⁸. Niemiecki zarząd archiwalny oczekiwał, że strona polska zrzeknie się praw do akt wytworzonych przez pruskie urzędy w okresie zaborów, czyli z terenów tak zwanych Prus Południowych i Prus Nowowschodnich. Bezowocne rozmowy w sprawie tych akt trwały aż do 11 XI 1918 r., kiedy

¹¹ Tamże, s. 40–41.

¹² Tamże, s. 41.

¹³ Marceli Handelsman (1882–1945), historyk, badacz ustroju, teoretyk archiwistyki, archiwista. Od 1912 r. wykładowca historii powszechnej Towarzystwa Kursów Naukowych w Warszawie. Współorganizator polskiej służby archiwalnej po 1918 r. Od 1919 profesor zwyczajny.

¹⁴ A. Rybarski, op. cit., s. 4–6.

¹⁵ K. W. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 — styczeń 1924*, Warszawa–Kraków 1924, s. 93.

¹⁶ Antoni Ponikowski (1878–1949), inżynier budownictwa, działacz polityczny związany z Narodową Demokracją; w okresie od 7 XII do 4 XI 1918 r. i od 19 IX 1919 do 6 VI 1922 r. był ministrem WRiOP, a od 27 II do 4 IV 1918 r. tymczasowym kierownikiem rządu. W 1930 r. poseł na Sejm.

¹⁷ Stefan Łukasz Ehrenkreutz (1880–1945), historyk ustroju, archiwista. W latach 1911–1918 pracował w AGAD. Od 6 XII 1916 r. członek Komisji Archiwalnej przy Tymczasowej Radzie Stanu. Kierował pracami nad tekstem ustawy archiwalnej.

¹⁸ A. Rybarski, op. cit., s. 6–8.

to Ehrenkreutz, Konarski i Rybarski¹⁹ przejęli warszawskie archiwa w imieniu władz polskich²⁰.

Podobnych komplikacji nie było natomiast w przypadku przejmowania akt z terenów okupowanych przez Austro-Węgry. Na terenach okupowanych przez Austriaków pracami związanymi z przejmowaniem archiwaliów kierował konserwator i referent do spraw archiwalnych w Generalnym Gubernatorstwie Wojskowym w Lublinie Józef Seruga²¹. W tajemnicy współpracował on także z Wydziałem Archiwów Państwowych polskiego MWRiOP²². W kwietniu 1918 r. Rada Regencyjna mianowała swego delegata w Lublinie²³. Akta urzędów gubernialnych w Chełmie, Kielcach, Piotrkowie i Radomiu zostały zabezpieczone m.in. dzięki staraniom Serugi²⁴. Już w czerwcu 1918 r. Austriacy zgodzili się przekazać Polakom wszystkie akta z wyjątkiem tych, które były niepotrzebne do bieżącego urzędowania. Archiwa przejmowane od obu władz okupacyjnych pracownicy Wydziału Archiwów Państwowych starali się niezwłocznie zabezpieczyć. Ostatecznie jednak dopiero we wrześniu 1918 r., w obliczu nadchodzącej klęski, państwa centralne zgodziły się na przekazanie stronie polskiej wszystkich działów administracji państwowej²⁵. Ze strony polskiej w przygotowaniu przejęcia archiwaliów uczestniczyli wybitni archiwiści, w następnych latach ludzie bardzo zasłużeni dla polskiej archiwistyki, jak Józef Seruga, Kazimierz Konarski²⁶ czy Stefan Ehrenkreutz.

*

Publikowana korespondencja przedstawia etapy uzgodnień pomiędzy stroną polską a austriacką. Są w niej również pewne odniesienia do pertraktacji prowadzonych z władzami niemieckimi. Korespondencja zachowana jest w aktach Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego (GGW) w Polsce, zespole nr 312 przechowywanym w Archiwum Głównym Akt Dawnych. Jednostka o sygn. 1658 zawiera akta Biura Szefa Cywilnego przy GGW w Polsce z 1918 r. Zebrane są w wiązce noszącej zbiorczy tytuł „Übergabe der Archive an die polnischen Behörde” (Przekazanie archiwów władzom polskim), o numerze kancelaryjnym BZCh. 2575. Z publikowanych tu tekstów wyłania się obraz

¹⁹ Antoni Rybarski (1886–1962), historyk, archiwista, wydawca źródeł. Od 1913 r. asystent w Gabinetie Nauk Historycznych przy Towarzystwie Naukowym Warszawskim. Od 1 III 1918 r. w Wydziale Archiwalnym przy MWRiOP.

²⁰ A. Rybarski, op. cit., s. 8–9.

²¹ Józef Seruga (1886–1940), doktor historii, archiwista, bibliotekarz, oficer Wojska Polskiego. W latach 1912–1914 aplikant w Archiwum Aktów Dawnych miasta Krakowa, w sierpniu 1914 r. został powołany do armii austriackiej. Od 2 XI 1916 r. konserwator zabytków archiwalnych przy GGW w Lublinie. Od 2 XI 1918 r. stał na czele Sekcji Archiwów Komisji Likwidacyjnej w Lublinie, od 1 XII 1918 r. archiwista objazdowy.

²² A. Rybarski, op. cit., s. 10.

²³ K. Grzybowski, op. cit., t. 4, s. 645.

²⁴ I. Mamczak-Gadkowska, op. cit., s. 52.

²⁵ K. Grzybowski, op. cit., t. 4, s. 646.

²⁶ Kazimierz Konarski (1886–1972), historyk, archiwista. W latach 1914–1916 nauczyciel w prywatnych szkołach średnich w Warszawie. Od 2 X 1917 r. sekretarz generalny w Departamencie WRiOP w Tymczasowej Radzie Stanu. Od 1921 r. dyrektor Archiwum Akt Dawnych w Warszawie. Autor podręcznika *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*, Warszawa 1929.

dobrej współpracy polskiego MWRiOP z władzami okupacyjnymi. Łatwo dostrzec pozytywny stosunek do zabiegów władz polskich. Niemieckie instytucje skrupulatnie współpracowały z przedstawicielami nowo powstających organów władz polskich co do przekazywania dokumentacji urzędów rosyjskich. Natomiast nie uznawały za właściwe i zasadne przekazanie dokumentacji, którą same wytworzyły w okresie, gdy terytorium Królestwa Polskiego podlegało ich władzy. Przeciwnie, wycofując się z okupowanych ziem polskich większość dokumentacji własnej zniszczyły²⁷. Podobnie o braku woli współdziałania świadczą przewlekłe rozmowy dotyczące akt powstałych w wyniku działalności pruskich urzędów zaborczych. Władze austriackie, po pierwszym okresie całkowitego zaniedbania archiwaliów, wykazywały więcej zrozumienia dla stanowiska strony polskiej.

Zachowana korespondencja w sprawie ustaleń zasad przekazywania archiwaliów nowo powstającym organom władzy państwa polskiego świadczy o pieczołowitości i trosce, jaką otaczali archiwalia zarówno Polacy, jak i współpracujący z nimi przedstawiciele władz okupacyjnych, niemieckiej i austro-węgierskiej. Publikowanych jest 10 dokumentów stanowiących zachowaną część korespondencji, jaką w sprawie przejmowania archiwów prowadziły nowo powstające organy polskiej władzy państwowej z austriackimi władzami okupacyjnymi. Dokumenty pochodzą z okresu od marca do lipca 1918 r. Zwieńczeniem tych wysiłków był dekret Naczelnika Państwa z 7 II 1919 r. „O organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami”²⁸. O jego ostatecznym kształcie zaważyła sytuacja, w której negocjacje strony polskiej odbywały się z Niemcami i Austriakami. Już współcześni wskazywali na doniosłość tego aktu prawnego, choć widzieli też jego usterki²⁹. Artykuł 3 dekretu wymieniał na przykład „organy państwowe władz rosyjskich”, natomiast nie uwzględniał dokumentacji wytworzonej przez pruskie i austriackie władze zaborcze³⁰. Niemniej jednak przejście administrowania nad archiwami nie było początkiem polskiej służby archiwalnej, lecz zwieńczeniem niemal dwuletnich zabiegów o jej utworzenie i organizację³¹.

Informacje na temat tworzenia polskiej administracji archiwalnej przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości są rozproszone. Akta Wydziału Archiwalnego przy MWRiOP uległy zniszczeniu wraz z innymi materiałami tego ministerstwa³². Wiele dokumentów pozwalających na badanie procesu formowania struktur archiwalnych odrodzonej Polski i przejmowania akt jest przechowywanych jest w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Są one jednak rozproszone

²⁷ *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Przewodnik po zasobie*, t. 2, s. 730.

²⁸ „Dziennik Praw”, nr 14, 8 II 1919 r., poz. 182.

²⁹ A. Sujkowski, *Polska niepodległa*, Warszawa 1926, s. 223.

³⁰ Z. Kolankowski, *O organizację archiwów polskich 1917–1919* [w:] *Naród i państwo. Prace ofiarowane Henrykowi Jabłońskiemu w 60 rocznicę urodzin*, red. T. Cieślak et. al., Warszawa 1969, s. 182.

³¹ T. Manteuffel, *Archiwa państwowe w minionym pięćdziesięcioleciu*, „Archeion”, t. 50, 1968, s. 9.

³² J. Stojanowski, *Archiwum Akt Nowych w Warszawie* [w:] *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 2: *Archiwa porzobiorowe i najnowsze*, red. K. Konarski, Warszawa 1956, s. 304.

w wielu zespołach archiwalnych³³. Każdy kolejny dokument odnoszący się do tych zagadnień zasługuje zatem na uwagę i popularyzację.

Tekst źródłowy

Nr 1

Warszawa, 16 III 1918 r.

Pismo kierującego Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Adama Ponikowskiego do Delegata C. i k. Zarządu Wojskowego w Warszawie, w sprawie dokumentów porzuconych przez wojskie rosyjskie podczas ewakuacji z Królestwa Polskiego. Przedstawienie warunków przechowywania dokumentów. Prośba o przekazanie akt do dyspozycji MWRiOP, jako niezbędnych do sprawnego funkcjonowania nowo tworzonej administracji polskiej. Przedstawienie zadań Wydziału Archiwalnego.

Oryg.: *Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. polski, karta o wymiarach 36x23 cm.*

Władze rosyjskie, opuszczając Królestwo Polskie, zwracały swoją uwagę przede wszystkim na dokumenty i archiwalia o charakterze politycznym i te też poważnie zabrały ze sobą, natomiast inne działy archiwów i registratur w większości wypadków porzuciły na miejscu bez żadnej opieki. Przejścia wojsk i związane z tym kwatunki wywołały następnie przenoszenie pozostałych po władzach rosyjskich archiwaliów i registratur z miejsca na miejsce, co ostatecznie doprowadziło je do stanu zupełnego nieładu. Przerzucanie to, połączone z brakiem należytej opieki, było również źródłem niszczenia i dewastowania aktów, czemu w pewnej mierze położyła dopiero tamę działalność konserwatora archiwalnego przy General-Gubernatorstwie Lubelskim³⁴. Obecnie, gdy władze polskie przygotowują się do przejścia poszczególnych działów administracji Państwa Polskiego, stało się rzeczą niezbędną odwoływanie się częste do materiałów i danych, zawartych w pozostawionych przez władze rosyjskie archiwach i registraturach, tymczasem przy obecnym stanie tych archiwów i registratur natrafia korzystanie z nich, zarówno ze względu na nieład, w jakim się one znajdują, jak i na brak odpowiednich lokalów, na nieprzełamane wprost przeszkody.

Rada Regencyjna dekretem z dn. 3 I 1918 r. o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim oddała opiekę nad archiwami Ministerstwu WRiOP, przy którym też został utworzony Wydział Archiwalny, mający za zadanie opiekę i organizację archiwów w Królestwie Polskim, a więc i doprowadzenie dawnych registratur i archiwów do stanu, przy którym można by zacząć z nich

³³ Ich zestawienie sporządził Mieczysław Motas, *Powstanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917–1918)*, „Archeion”, t. 69, 1979, s. 39–56. Jest to łącznie 79 dokumentów z okresu od lutego 1917 do listopada 1918 r. Są wśród nich głównie materiały pochodzące z zespołów: Centralny Komitet Obywatelski, Rada Główna Opiekuńcza, Centralne Towarzystwo Rolnicze, Centralna Agencja Polska w Lozannie.

³⁴ Mowa o Józefie Serudze, zob. wyżej, przypis 21.

korzystać. W chwili obecnej Wydział Archiwalny rozporządza już odpowiednimi siłami fachowymi i pracę tę można rozpocząć.

Wobec powyższego Ministerstwo WRiOP zwraca się do C. k. Generał-Gubernatorstwa w Lublinie w prośbę o przekazanie Ministerstwu WRiOP tych pozostałych po władzach rosyjskich archiwów i registratur, które w tej chwili znajdują się, lub z czasem znaleźć się mogą pod opieką austriackich władz okupacyjnych na terenie Generał-Gubernatorstwa Lubelskiego, oraz o współdziałanie przy rewindykacji przez Wydział Archiwalny przy Ministerstwie WRiOP tych registratur i archiwów państwowych, które wskutek braku opieki znalazły się w rękach osób prywatnych lub niepowołanych.

Przekazanie archiwów i registratur odbyłoby się na podstawie protokołu zdawczego, podpisanego przez przedstawiciela austriackich władz okupacyjnych i przedstawiciela Ministerstwa WRiOP.

Wydział Archiwalny niezwłocznie po przejęciu archiwów i registratur pozostałych po władzach rosyjskich przystąpi niezwłocznie do porządkowania i doprowadzenia do stanu pierwotnego aktów, dzięki czemu otworzy się możliwość korzystania z nich zarówno austriackim władzom okupacyjnym, jak i władzom Państwa Polskiego. Dostęp do archiwów i registratur austriackim władzom okupacyjnym będzie zawsze zapewniony, a urzędnicy Wydziału Archiwalnego przy Ministerstwie WRiOP obowiązani będą służyć austriackim władzom okupacyjnym przy wyszukiwaniu odpowiednich aktów i korzystania z nich.

Jednocześnie Ministerstwo WRiOP zwraca się do C. k. Generał-Gubernatorstwa z prośbą, aby zanim nastąpi ostateczne przejęcie archiwów i registratur pozostałych po władzach rosyjskich przez Ministerstwo WRiOP, C. k. Generał-Gubernatorstwo w Lublinie zechciało popierać i ułatwiać działalność Wydziału Archiwalnego w kierunku zgromadzenia danych co do składu i miejsca przechowywania tych archiwów i registratur, oraz w sprawie wyszukania odpowiednich dla nich lokalów.

Kierownik Ministerstwa
Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
A. Ponikowski

Sekretarz generalny
Kazimierz Konarski

Nr 2

[Lublin], 5 IV 1918 r.

Raport Józefa Serugi w sprawie przygotowań do przejęcia archiwaliów potrzebnych do sprawnego funkcjonowania powstającej administracji polskiej. Przedstawienie złych warunków przechowywania akt. Określenie kompetencji Wydziału Archiwalnego przy Ministerstwie WRiOP. Zgłoszenie konieczności uzyskania kredytu na działalność Wydziału. Zapewnienie o przychylności Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie dla zabiegów Ministerstwa WRiOP oraz o powiadomieniu wszystkich komend powiatowych.

Oryg.: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575., j. polski i niemiecki, luźne karty o wymiarach 34x21 cm.

Archive im MGG-Bereiche Übergabe an polnische Behörden

Verfasser: Obl. J. Seruga 5 IV [1918]

1.

Das polnische Ministerium für Kultus und Unterricht wendete sich an das MGG mit der Bitte um Übergabe der von der russischen Regierung im Lande hinterlassenen Archive und Registraturen. Die Benutzung dieser Archive ist für die im Entstehen begriffenen polnischen Behörden unumgänglich notwendig, jedoch ist die Einsichtnahme in die Aktenstücke in gegenwärtigen Verhältnissen, mangels entsprechender Aufbewahrungsorten und infolge der durch die Kriegereignisse herbeigeführten Unordnung, unmöglich. Das Ministerium für Kultus und Unterricht wurde durch ein Dekret des Regentschaftsrates mit der Archivleitung in Polen betraut; der eigens hiezu gegründete Archiv-Ausschuss beim genannten Ministerium verfügt bereits über genügende fachmännische Kräfte und ist imstande diese Tätigkeit aufzunehmen. Das Ministerium verpflichtet sich der k. u. k. Militär-Verwaltung jederzeit in die durch obige Organe geordneten und verwalteten Archive Einsicht zu gewähren und die Benützung des Aktenmaterials zu erleichtern.

Es liegt im Interesse der weiteren Aufbewahrung der genannten Archive dieselben der Obhut und Verwaltung des polnischen Kultus- und Unterrichtsministerium zu übergeben, da das MGG weder über nötige Kredite, noch über eine genügende Anzahl von Fachkräften verfügt, welche die Archive entsprechend zu konservieren gestatten würden.

Das MGG bittet daher um Ermächtigung zur Durchführung der Übergabe.

2.

W odpowiedzi na pismo No. 50.512/3125 z dn. 16 marca 1918 donosi c. i k. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe, że sprawę oddania archiwów pozostałych po władzach rosyjskich przedłożyło do rozstrzygnięcia c. i k. Naczelnej Komendzie Armii.

C. i k. Generalne Gubernatorstwo Wojskowe ma zaszczyt ze swej strony zapewnić, że będzie jak dotąd najzyczliwiej popierało działalność Wydziału Archiwalnego przy Ministerstwie WRiOP.

3.

(Auf Umschlag der Exp.2)
Zwecks Zustellung übermittelt.

4.

Über Ansuchen des polnischen Ministeriums für Kultus und Unterricht wird die Übergabe aller von den russischen Behörden im Lande hinterlassenen Archive und Registraturen an die polnischen Behörden beabsichtigt.

Das K[reis]-K[ommando] wird somit angewiesen, ein Verzeichnis aller im do[r-tigen] Verwaltungsbereiche vorhandener derartiger Archive, Registraturen, auch ev[entuell] einzelner Aktenstösse ^aunter genauer Angabe des Aufbewahrungsorte in zweifacher Ausfertigung^a anzufertigen und bis 15^b Mai 1918 anher vorzulegen.

Die in dieses Verzeichnis eingetragenen Gegenstände sind bis zur weiteren Verfügung unter strengem Verschluss entsprechend aufzubewahren und im Sinne des h[ier]o[r-tigen] Erlasses KU. Nr. 121.707/16 vor jeder Beschädigung zu schützen.

Ergeht an alle Kreiskommandos zur Darnachachtung.

Nr 3

Lublin, 15 IV 1918 r.

Okólnik Komisariatu Cywilnego Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie do podległych komend powiatowych w sprawie planowanego przekazania polskiemu Ministerstwu WRiOP akt, registratur i pojedynczych wiązek pozostawionych przez urzędy rosyjskie, a pozostających pod zarządkiem władz austriackich. Wyznaczenie terminu sporządzenia wykazów akt na 15 V 1918 r.

Kopia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. niemiecki, karta o wymiarach 34x21 cm.

Über Ansuchen des polnischen Ministeriums für Kultus und Unterricht wird die Übergabe aller von den russischen Behörden im Lande hinterlassenen Archive und Registraturen an die polnischen Behörden beabsichtigt.

Das Kreiskommando wird somit angewiesen, ein Verzeichnis aller im d[ortigen] Verwaltungsbereiche vorhandener derartiger Archive, Registraturen, auch ev[entuell] einzelner Aktenstösse unter genauer Angabe des Aufbewahrungsortes im zweifacher Ausfertigung anzufertigen und bis 15. Mai 1918 anher vorzulegen.

Die in dieses Verzeichnis eingetragenen Gegenstände sind bis zur weiteren Verfügung unter strengem Verschluss entsprechend aufzubewahren und im Sinne des h[ier]o[r-tigen] Erlasses KU. Nr. 121.707/16 vor jeder Beschädigung zu schützen.

Ergeht an allen Kreiskommandos zur Darnachachtung.

Für den Militärgeneralgouverneur
[podpis nieczytelny]

^{aa} Osiem słów dopisanych odręcznie.

^b Data dzienna dopisana odręcznie; pierwotnie była data: 1 V 1918 r.

Nr 4

Lublin, 29 IV 1918 r.

Pismo Szefa Sztabu Generalnego do Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie w sprawie przekazania polskim władzom wszystkich akt, które nie są niezbędne urzędowi austriackim do bieżącego funkcjonowania.

Oryg.: *Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. niemiecki, karta o wymiarach 34x21 cm.*

Die Übergabe der von den russischen Justiz- und Schulbehörden zurückgelassenen Archive und Registraturen an die polnischen Behörden ist auf Grund der Verordnungen vom 25. August 1917, Nr. 71 V. Bl. und vom 26. September 1917, Nr. 78 V. Bl. begründet. Gegen die Überlassung der übrigen Archive obwaltet kein Anstand, soferne es sich nicht um Akten handelt, die zur Fortführung der an die polnische Staatsgewalt noch nicht übergebenen Verwaltungszweige notwendig sind.

Bei Übergabe derartiger Archive und Registraturen an die Organe der polnischen Regierung wäre ein entsprechendes Protokoll aufzunehmen, in dem die ordnungsmässige Übernahme des Aktenmaterials bestätigt wird.

Für den Chef des Generalstabes
Leynek Oberst

Nr 5

Lublin, 12 V 1918 r.

Pismo Szefa Sztabu Generalnego do Generalnego Gubernatorstwa Wojskowego w Lublinie i Delegata c. i. k. Zarządu Wojskowego w Warszawie zawiadamiające o braku zastrzeżeń co do przekazania polskim władzom akt dotyczących zagadnień sztuki, nauki, ochrony zabytków, spraw archiwalnych.

Oryg.: *Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. niemiecki, karta o wymiarach 34x21 cm.*

Gegen die Übergabe des Kultuswesens sowie der damit in derselben Zentralstelle vereinigten Agenden, wie Überwachung und Förderung von Kunst und Wissenschaft, Denkmalpflege, Archivwesen, usw. an den polnischen Staat wäre unsererseits keine Einwendung zu erheben. Bezüglich der Übergabe von Archiven ist der im Erlasse MV. Nr. 314.899/P vom 29. April 1918 bezeichnete Vorbehalt zu machen, dass Akten, die nur Fortführung der noch nicht übergebenen Verwaltungsaufgaben notwendig sind, bei den Okkupationsbehörden zurückbehalten werden müssen.

Die Übergabe des Kultuswesens kann — gemäss dem im Erlasse MV. Nr. 314.991/P vom 28 April d[ieses] J[ahres] näher bezeichneten Vorgange — nur im legislativen Wege erfolgen. Die polnische Regierung wäre insbesondere auf die Notwendigkeit einiger Änderung der Verordnung des Armeeeoberkommandanten vom 7. März 1915, Nr. 5 V. Bl. betreffend das Kultuswesen, aufmerksam zu machen und zu

ersuchen, den Entwurf des betreffenden Gesetzes, bezüglich dessen unsererseits das grösste Entgegenkommen bekundet werden wird, baldmöglichst zu unserer Kenntnis zu bringen.

Der gegenwärtige Erlass dient nur zur internen Information über die Stellungnahme des Armeeoberkommando, die bei den seinerzeitigen kommissionellen Verhandlungen eingenommen werden wird.

Geht an MGG Lublin und Militärverwaltungsdelegierten Warschau.

Für den Chef des Generalstabes
[podpis nieczytelny]

Nr 6

[Warszawa, przed 10 V 1918 r.]

Pismo^a pisma Ministerstwa WRiOP do premiera rządu polskiego z propozycjami wniosku do władz okupacyjnych o przekazanie polskiej administracji archiwów historycznych, akt pozostawionych przez urzędy rosyjskie na terenach obecnych generalnych gubernatorstw: warszawskiego i lubelskiego, zbędnych władzom okupacyjnym do bieżącego urzędowania, a także akt rosyjskich pozostających w rękach prywatnych. Ministerstwo WRiOP powinno 1 V 1918 r. przejąć akta wraz z pomocami archiwalnymi oraz księgozbiorami. Po przejęciu akt Ministerstwo WRiOP będzie miało obowiązek zapewnienia możliwości korzystania z tych akt w celach urzędowych i naukowych. Kolejne partie akt mają być sukcesywnie przejmowane przez władze polskie, przy współpracy z władzami okupacyjnymi. Sprawy niezłatwione mają przejąć archiwa polskie wraz z przejmowanymi aktami.

Kopia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. polski i niemiecki, luźne karty o wymiarach 34x21 cm.

Do Pana Prezydenta Rady Ministrów Królestwa Polskiego³⁵

Ministerstwo WRiOP proponuje, aby Rada Ministrów zwróciła się do władz okupacyjnych o przekazanie Ministerstwu WRiOP następujących archiwów:

1. Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie przy ul. Długiej,
2. Archiwum Akt Dawnych w Warszawie przy ul. Jezuickiej,
3. Archiwum Ministerstwa Skarbu w Warszawie przy ul. Rymarskiej,
4. Archiwów poszczególnych gałęzi władz rosyjskich, pozostawionych przez te władze przy opuszczaniu Królestwa Polskiego, a znajdujących się obecnie pod opieką Zarządu Archiwalnego przy Generał-Gubernatorstwie Warszawskim i odpowiedniego urzędu przy Generał-Gubernatorstwie Lubelskim,
5. wszelkiego rodzaju archiwów i registratur, pozostawionych przez władze rosyjskie, które w chwili obecnej znajdują się w posiadaniu urzędów władz okupacyjnych, a nie są niezbędne tym władzom do sprawowania ich urzędowania,

^a Dokument w dwóch wersjach językowych, polskiej i niemieckiej. Od ręczna prezenta: Eingelauft sub B. Z. Ch. Nr. 1664/18 am 10/5.

³⁵ Premierem rządu był wówczas Jan Kanty Steczkowski.

6. wszelkiego rodzaju archiwaliów i registratur, stanowiących własność państwową, a pozostających poza archiwami państwowymi, częstokroć w rękach niepowołanych i prywatnych.

Przy przejmowaniu powyższych archiwów i registratur należałoby się kierować następującymi przepisami:

§ 1. Zarząd archiwów państwowych przekazuje się w dn. 1 maja Ministerstwu WRiOP.

§ 2. Minister WRiOP zapewnia możliwość korzystania z archiwów państwowych Królestwa Polskiego do celów urzędowych i naukowych osobom wskazanym i poleconym przez władze okupacyjne. Osoby te korzystają z archiwów w godzinach i w sposób przewidziany w regulaminie ogólnym.

§ 3. Przedmiotem przekazania są archiwalia łącznie z inwentarzami, skorowidzami, indeksami, regestami itp. oraz biblioteki archiwalne.

§ 4. Archiwa, pozostające w posiadaniu i pod opieką władz okupacyjnych oddane będą na podstawie protokołów przejęcia osobom upoważnionym do objęcia danego archiwum przez Ministerstwo WRiOP. Archiwalia państwowe, znajdujące się poza archiwami państwowymi lub w rękach osób niepowołanych, będą obejmowane przez władze państwowe polskie w miarę ich odszukiwania; władze okupacyjne zapewniają swe współdziałanie i pomoc przy tej rewindykacji.

§ 5. Podania i pisma urzędowe oraz prywatne, które wpłynęły do poszczególnych archiwów, a nie zostały jeszcze załatwione, winny być załatwione przez urzędy archiwalne polskie. Kwerendy rozpoczęte zostaną przez urzędy te wykończone.

Minister³⁶

Za Naczelnika Wydziału
Archiwów Państwowych
Zastępca Referenta
Za zgodność: K. Konarski

Nr 7

[b.m., po 25 V 1918 r.]

Decyzje podjęte podczas obrad przedstawicieli obu władz okupacyjnych w sprawie przekazania archiwaliów administracji polskiej. Wylączenie z przekazania akt niezbędnych do bieżącej działalności. Konieczność udostępniania akt do badań. Zastrzeżenie rządu niemieckiego swych praw do żądania zwrotu materiałów należących do Niemiec.

Kopia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. niemiecki, karta o wymiarach 34x21 cm.

Bei den Warschauer Konferenzen zwischen Vertretern der beiden Okkupationsmächte (23–25. Mai 1918) wegen Übergabe der Verwaltung wurde hinsichtlich des Archivwesens folgendes beschlossen:

³⁶ Minister WRiOP Antoni Ponikowski. Na kopii brak podpisu ministra.

Archive

Hinsichtlich der von der Polnischen Regierung gewünschten Übergabe der Archive, wird zugestanden, dass die polnischen Archivalien zu übergeben sind mit Ausnahme derjenigen, die sich auf die der Polnischen Regierung nicht übergebenen Verwaltungen beziehen und für die Führung der Verwaltung erforderlich sind.

Die näheren Voraussetzungen der Übergabe sollen demnächst in Warschau durch eine Kommission bestehen aus Vertretern der Okkupationsmächte und der Polnischen Regierung festgestellt werden. Hierbei ist insbesondere das Recht der beiden Okkupationsverwaltungen zu sichern, die Archive für Studienzwecke weiter benützen zu können.

Die deutsche Regierung wahrt ihr Recht auf Rückforderung der in den Archiven befindlichen, deutschen Bundesstaaten gehörigen Archivalien.

Nr 8

Warszawa, 29 V 1918 r.

Pismo Szefa Administracji przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim do Delegata c. i k. Zarządu Wojskowego w Warszawie ze sprostowaniem błędu w protokole z obrad 10 V 1918 r. Akta Banku Włociańskiego powinny być przekazane dopiero z innymi aktami władz skarbowych.

Kopia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. niemiecki, karta o wymiarach 34x21 cm.

In der Niederschrift über die Besprechung vom 10. d[ieses] M[onates] ist auf Seite 5 ein Irrtum unterlaufen. Auf den Wunsch des Herrn Unterstaatssekretärs im k[öni]g[lich]-poln[ischen] Landwirtschaftsministerium, bei Übergabe der Archive die Archive der Bauernbank mit zu berücksichtigen, ist — abweichend von der Bemerkung in der Niederschrift — keine Zusage ausgesprochen worden. Es ist vielmehr betont worden, dass die Bauernbank-Archive erst bei Übergabe der Finanzverwaltung, für die sie unentbehrlich sind, abgegeben werden können.

Steinmeister³⁷ mp.

Nr 9

Warszawa, 24 VI 1918 r.

Pismo ministra WRiOP Antoniego Ponikowskiego do Delegata c. i k. Zarządu Wojskowego w Warszawie o przygotowaniach do przejęcia archiwaliów. Propozycja konsultacji konserwatora Józefa Serugi z Ministerstwem WRiOP.

Kopia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. polski, karta o wymiarach 34x21 cm.

³⁷ Otto Adolf Ludwig von Steinmeister (1860–1937), od marca 1918 Szef Administracji Cywilnej przy Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim.

Oczekiwane przez Władze Polskie przejęcie archiwów państwowych skłoniło Ministerstwo WRiOP do podjęcia prac przygotowawczych, które siłą rzeczy muszą w wielu wypadkach opierać się na informacjach władz okupacyjnych. Wobec tego, że z ramienia władz okupacyjnych austr[o]-węg[ierskich] na terenie General-Gubernatorstwa Lubelskiego rozciąga opiekę nad archiwaliami Pan Porucznik dr Józef Seruga, byłoby dla Ministerstwa WRiOP wielce pożądane, aby tenże mógł przybyć do Warszawy celem odbycia szeregu konferencji z przedstawicielami Ministerstwa WRiOP w sprawach związanych z przejęciem archiwów państwowych.

Minister
A. Ponikowski mp.

Za Naczelnika Wydziału
Archiwów Państwowych:
Stefan Ehrenkreutz mp.

Nr 10

Warszawa, 9 VII 1918 r.

Pismo ministra WRiOP Antoniego Ponikowskiego do Delegata c. i k. Zarządu Wojskowego w Warszawie z wyznaczeniem daty konferencji w sprawie przejęcia archiwaliów od władz okupacyjnych na 22 VII 1918 r.

Kopia: Archiwum Główne Akt Dawnych, Generalne Gubernatorstwo Wojskowe w Lublinie, sygn. 1658, nr kancelaryjny BZCh 2575, j. polski, karta o wymiarach 34x21 cm.

W odpowiedzi na pismo Nr. BZ. 1579/18 z dn. 17 / VI r. b. Ministerstwo komunikuje, iż w porozumieniu z władzami okupacyjnymi ces[arsko]-niemieckimi data konferencji w sprawie przejęcia archiwów wyznaczono na 22 b.m.

Minister
A. Ponikowski mp.

Za Naczelnika Wydziału
Archiwów Państwowych
St. Ehrenkreutz mp.

Alicja Nowak, Correspondence between Ministry of Religion and Public Education and Austro-Hungarian occupation authorities on takeover of archival materials left behind by Russian administration (March–July 1918)

Summary

At the end of World War I, both representatives of the administration of newly created Polish state and German and Austro-Hungarian occupying forces understood the need for securing the archival materials constituting historical legacy of the Poles. In spring and summer of 1918 intensive consultations on that matter took place between Polish Ministry of Religion and Public Education, German Government General of Warsaw and Austro-Hungarian Government General of Lublin. Detailed arrangements were made for Polish administration to take over archival materials left behind in summer of 1915 by the evacuating Russian administration.

Słowa kluczowe: I wojna światowa, archiwa polskie, organizacja archiwów, Wydział Archiwów przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

Keywords: World War I, Polish archives, organization of archives, Department of Archives of Ministry of Religion and Public Education